

Lada Alejnik

DOI: 10.15290/bb.2020.12.12

*Białoruski Uniwersytet Państwowy
Mińsk*

<https://orcid.org/0000-0002-4279-3067>

Сацыяльная тэматыка

ў сучаснай літаратуры для дзяцей і юнацтва: сусветныя тэндэнцыі і нацыянальная традыцыя

Мастацкая літаратура, адрасаваная юным чытачам, прайшла ў сваім развіцці адмысловы шлях. Даволі доўга адбываўся спецыфічны адбор форм, прыёмаў, вобразаў, сюжэтаў, моўных сродкаў. Гэтая літаратура ад пачатку была заклікана пашыраць і дапаўняць уяўленні чытачоў пра навакольную рэчаіснасць, пра свет, але пры гэтым заўжды арыентавалася на цвярдженне гуманістычных каштоўнасцей, на эстэтычнае і маральнае выхаванне падростаючага пакалення.

За некалькі апошніх дзесяцігоддзяў XX стагоддзя і да бягучых дзён сусветная літаратура для дзяцей і юнацтва істотна змянілася. Відавочна, што найноўшае прыгожае пісьменства імкнецца ўжо не толькі да традыцыйнага выканання асветніцкіх, выхаваўчых альбо забаўляльных функцый, але прэтэндуе на ролю ці то своеасаблівага сацыяльнага правадніка, ці то псіхалагічнага практыкума. Інакш кажучы, сучасная мастацкая літаратура спрабуе па-свойму загартваць чытача, падрыхтаваць да складаных і небяспечных жыццёвых сітуацый.

Высокія пазіцыі ў літаратурных рэйтынгах апошніх гадоў займаюць мастацкія творы, тэматыка якіх тычыцца гранічна балючых пытанняў сучаснасці. Сярод іх – анкалагічныя і псіхічныя захворванні, алкагалізм і наркаманія, булінг, гвалт, інцэст, педафілія, суіцыд, скулпцутынг, тэрарызм і іншыя надзвычайныя з’явы рэчаіснасці.

Для юнага чытача, які яшчэ толькі ўваходзіць у складана структураваны сацыяльны свет і не мае ґрунтоўнага жыццёвага досведу, кніга

выступае адным з транслятараў сацыяльных мадэляў паводзінаў, яна абавязана выразна расстаўляць акцэнт “можна” – “нельга”, “вартасць” – “загана”, “дабро” – “зло” і г.д. Занепакоенасць наконт спецыфічнай амбівалентнасці дзіцячай літаратуры (г.зн., літаратуры, у якой ацэначныя маркеры, у тым ліку і выразная пазіцыя аўтара, прыцыпова адсутнічаюць, як гэта бывае ў літаратуры для вельмі сталага чытача, філосафа) усё часцей гучыць у працах сучасных вучоных. Так, напрыклад, В. В. Абраменкава адзначае: *У разуменні дзіцяці катэгорыі добра і зла павінны мець дакладныя абрысы і межы. (...) Пераварочванне патрабаванняў у сцвярджэнні добра або змешванне ўяўленняў пра міласэрнасць, спачуванне, якія ўяўляюць сабой сучасныя “сродкі выхавання” – нават новыя казкі (дзе зло творыцца традыцыйна “добрамі” персанажамі і наадварот) і цацкі (якія ўвасабляюць не вобраз ідэальнага жыцця, а выхадцаў з апраметнай), згубныя для станаўлення не толькі ўяўленняў пра добро і зло ў дзіцячай свядомасці, але і для асабістага і маральна-духоўнага развіцця дзіцяці¹.*

Патрабавання, аднак, вызначэнне сацыякультурнага патэнцыялу ўзораў найноўшай мастацкай прозы для дзяцей і юнацтва, кампетэнтная міждысцыплінарная экспертыза – літаратуразнаўчая, педагогічная, культуралагічная.

У спіс бестселераў літаратуры для падлеткаў сёння ўваходзяць кнігі амерыканскіх пісьменніц Лоры Касішке “Усё жыццё перад яе вачыма” (The Life Before Her Eyes, 2002), Лайанел Шрайвер “Кошт нелюбы” (We Need to Talk About Kevin, 2003), Джодзі Пікалт “Дзевятнаццаць хвілін” (Nineteen Minutes, 2007), Джэніфер Браун “Спіс нянавісці” (Hate List, 2009), канадскага пісьменніка Дугласа Коўпланда “Гэй, Настрадамус!” (Hey Nostradamus!, 2003), брытанскага пісьменніка Саймана Леліча “Разрыў” (Rupture / A Thousand Cuts, 2010). Нягледзячы на тое, што ўсе названыя творы прысвечаны масавым забойствам у школах, асэнсаванню іх прычын і наступстваў, асвятленню жыцця людзей, якія сутыкнуліся з трагічнымі падзеямі, яны вельмі розныя паводле стылю, апавядальнай манеры і кампазіцыйнай будовы. Некаторыя гісторыі заснаваны на рэальных фактах, у іншых – па-мастацку мадэлююцца гіпатэтычныя сітуацыі сацыяльнага калапсу. Аб’ядноўвае гэтыя кнігі адно: у кожнай з іх чытач гарантавана сутыкнецца з траўматычным досведам.

---

¹ В. Абраменкова, *Добро и зло в картине мира современного ребенка*, «Вестник ПСТГУ: Педагогика. Психология» 2007, № 2, с. 152.

Шырокую вядомасць набыла ў свеце кніга германскай пісьменніцы Беате Тарэзы Ханікі “Скажы, Чырвоная Шапачка” (Rotkäppchen muss weinen, 2009), перакладзеная на англійскую, французскую, італьянскую, іспанскую, дацкую, галандскую, польскую, венгерскую, турэцкую і іншыя мовы. Дэбютны раман маладой пісьменніцы, адрасаваны школьнікам, атрымаў некалькі прэстыжных літаратурных прэмій. У сюжэце твора разгортваецца гісторыя трынаццацігадовай дзяўчынкі, якую з маўклівай згоды ўсёй сям’і – бабулі, маці, бацькі, старэйшых брата і сястры – гвалціць уласны дзядуля. Кніга складаецца з асобных эпізодаў і фактаў, мае няпэўны фінал і пакідае з адчуваннем роспачы і безвыходнасці.

Выключнай ліберальнасцю вызначаецца сучасная скандынаўская літаратура для юных чытачоў, якая маніфестуе абсалютную свабоду – дзяцей нельга бараніць ад жыцця, для іх не павінна быць закрытых тэм. Некаторыя пісьменнікі звяртаюцца да табуяваных праблем ускосна, апасродкавана, іншыя – мэтаскіравана выкрываюць заганы сацыяльныя з’явы. Тэмы псіхічных адхіленняў, узроставых комплексаў і страхав, вострых сямейных і школьных канфліктаў, экстрэмальных асабістых сітуацый зрабіліся мейнстрымам у скандынаўскай падлеткавай прозе.

Папулярнасцю ў чытацкай аўдыторыі карыстаецца кніга шведскай пісьменніцы Кані Мёлер “Віншую, жадаю шчасця!” (Grattis, ha ett bra liv, 2002). Галоўная гераіня твора – пятнаццацігадовая дзяўчынка Элі, старэйшая сястра якой зрабіла спробу суіцыду і знаходзіцца ў псіхіятрычнай лякарні. Маці дзяўчынкі падазрае бацьку ў здрадзе, пакутуе на дэпрэсію. Сям’я развальваецца, дзяўчынка адчайна шукае выйсця з крытычнай сітуацыі.

Не менш запатрабавана ў чытачоў кніга шведскай пісьменніцы Анікі Тор “Праўда ці наступствы” (Truth or Consequences, 2011), дзе разгортваецца гісторыя дванаццацігадовай дзяўчынкі Норы, адлюстраваны дзіцячы эгаізм, які штурхае гераіню да подласці, здрады і злачынства. Па сваёй сутнасці гэта кніга пра падлеткавую жорсткасць, школьнае цкаванне і псіхалагічны прэсінг.

Сярод скандынаўскіх літаратур асабліва вылучаецца творчасць нарвежскіх пісьменнікаў, асобныя мастацкія ўзоры якіх набылі вядомасць у свеце яшчэ ў другой палове XX ст. Так, напрыклад, чытацкія дыскусіі вакол кнігі Турмуда Хаўгена “Начныя птушкі” (Nattfugler, 1977), адзначанай шматлікімі літаратурнымі прэміямі Нарвегіі і Германіі, і перакладзенай больш, чым на дваццаць моў, не сціхаюць ужо некалькі дзесяцігоддзяў. Аднак рускамоўны пераклад раман атрымаў

толькі ў 2007 г., таму на постсавецкай прасторы тэкст зрабіўся вядомым значна пазней. У сюжэце твора ўвасоблена надзвычай змрочная гісторыя васьмігадовага хлопчыка Юакіма, які жыве нібыта ў гэта – у крымінальным раёне горада, сярод разбэшчаных і паталагічна агрэсіўных аднагодкаў, у сацыяльна неўладкаванай сям’і, з псіхічна нездаровым бацькам і маральна спустошанай маці. Хлопчык апанаваны хваравітымі страхамі, на кожным кроку яму мроіцца небяспека – на прыступках цёмнага пад’езда палохае жудасная пляма, на якую ні ў якім разе нельга наступаць, у шафе жывуць чорныя начныя птушкі, таму шафу трэба абавязкова замыкаць. Дэпрэсіўны сюжэт твора і ўвесь яго злавесны антураж пакідаюць надзвычай гнятлівае ўражанне.

Дастатковую вядомасць у свеце мае раман Ларса Собі Крыстансана “Герман” (Herman, 1988) пра адзінаццацігадовага хлопчыка, які пакутуе на рэдкае захворванне, вынікам якога зрабілася аблысенне, і церпіць здэкі аднакласнікаў з-за сваёй знешнасці. Ні бацькі, ні настаўнікі не могуць дапамагчы дзіцяці справіцца з праблемамі, яму даводзіцца самастойна барацьбіцца сабе і прытасоўвацца да абставінаў.

Драматычны ўнутраны канфлікт падлетка пакладзены ў аснову графічнага рамана нарвежскага пісьменніка Андэрсана Н. Квамэна “Старшая школа” (Ungdomsskolen, 2016). У кнізе-коміксе адлюстравана шырокае кола праблем падлетка, які ў складаны перыяд пераходнага ўзросту перажывае невыносны боль з-за гібелі сябра. Гэта кніга пра адзіноту, пра так званы школьны мобінг, пра чэрствасць і жорсткасць школьнага атачэння хлопчыка, пра тое, як дзіцяці даводзіцца заўчасна пасталець і навучыцца самастойна прымаць рашэнні.

Галоўны герой “Балады пра зламаны нос” (Sangen om en brukt nese, 2012) Арне Свінгена – трынаццацігадовы хлопчык Барт, маці якога пакутуе на алкагалізм, збыткоўную вагу і дыябет. Сын і маці жывуць у “сацыяльнай кватэры”, дакладней – у цесным і брудным пакойчыку. Аповед уяўляе сабой унутраны маналог хлопчыка, які шкадуе маці, хоча адшукаць бацьку, марыць зрабіцца “крутым хлопцам”, але не бачыць выйсця з той беспрасветнай сітуацыі, у якой апынуўся. Нямала бянтэжыць, апроч усяго, што сярод персанажаў твора фігуруе гераінавы наркаман, які зусім не з’яўляецца адмоўным героем.

У пераважнай большасці тэкстаў, натуральна, дамінуе драматычны пафас, іх сюжэты прасякнуты матывамі адзіноты, душэўнага болю, напоўнены песімізмам і адчаем. Аднак да гэтага тэматычнага шэрагу належаць творы і кардынальна іншага гучання – дастаткова вясёлыя,

з мноствам жартаў і гумарыстычных эпізодаў. Напрыклад, дванаццацігадовая дзяўчынка Сімона – гераіня аповесці Ульфа Старка “Дзівакі і зануды” (*Dårfinnar & dōnickar*, 2002), маці якой займаецца выключна ўладкаваннем асабістага жыцця і не звяртае на дзіця ніякай увагі, спрабуе аптымістычна ўспрымаць рэчаіснасць, нягледзячы ні на ўнутраны дыскамфорт, ні на канфліктныя адносіны з аднакласнікамі. Своеасаблівым пратэстам дзяўчынкі з’яўляюцца яе дзёрзкія паводзіны ў школе, дзе Сімона выдае сябе за хлопчыка, бясконца хуліганіць і трапляе ў кур’ёзныя сітуацыі.

Мажорным пафасам і апавядальнай бадзёрасцю вылучаецца гэтаксама аповесць Эндрэ Люнд Эрыксана “Асцярожна, Пітбуль-Тэр’е!” (*Pitbull-Terje går amok*, 2002). Сямікласнік Джым, галоўны герой твора, даволі пазітыўна глядзіць на свет. Свайго бацьку-алкаголіка і псіхічна хворую маці, якая пакутуе на параную, дэпрэсію і панічныя атакі, хлопчык успрымае не толькі натуральна, але нават з пэўнай доляй гумару. Героі твора выглядаюць па-свойму падешнымі, а істэрычныя рэакцыі маці – камічнымі.

Пэралік літаратурных узораў, у сюжэтах якіх юныя героі жывуць з псіхічна нездаровымі або сацыяльна неўладкаванымі бацькамі, спрабуюць самастойна прыстасавацца да абставінаў і вырашыць свае складаныя праблемы, можна доўжыць і далей. Хваля сацыяльнасці, якая заклінула сучасную дзіцячую літаратуру, насамрэч з’яўляецца беспрэцэдэнтнай. Вядома, мастацкая літаратура павінна адпавядаць часу, яго актуальным патрабаванням. Аднак сучасныя рынкавыя ўмовы, якія змушаюць мастакоў слова спаборнічаць у канкурэнтаздольнасці іх кніжнай прадукцыі, правакуюць менавіта на мэтаскіраваны пошук скандальных, эпатажных, камерцыйна паспяховых сюжэтаў. Многія пісьменнікі звярнуліся ў творчасці да тых жа метадаў і прыёмаў, паводле якіх працуюць СМІ – літаратурныя тэксты імкнуцца да сенсацыйнасці, агрэсіўнай падачы інфармацыі, максімальнай падзейнай дынамікі і эмацыйнай завостранасці. Натуральна, аўтары твораў дэкларуюць выключна станоўчыя функцыі вострасацыяльнай літаратуры – садзеянне ў падлеткавай эмасіпатыі, эфектыўнай сацыялізацыі, сацыяльнай адаптацыі і інш. Гэтыя творы, несумненна, уражваюць, але яны не столькі асэнсоўваюць праблемы, колькі фіксуюць іх, і не столькі аналізуюць рэальныя сітуацыі, колькі канстатуюць факты. Калі бясконца дэманстраваць дзецям адно непрывычныя праявы жыцця, гэта наўрад ці паспрые гарманічнаму развіццю падрастаючага пакалення, хутчэй дэфармуе ўяўленні пра свет і людзей. Міжволі згадваецца славуты афарызм Ф. Ніцшэ, які папярэджваў, што калі змагаешся

з пачварамі, варта асцерагацца, каб самому пры гэтым не зрабіцца пачварай, бо калі ты доўга глядзіш у бездань, то бездань таксама глядзіць у цябе.

У беларускай прозе для падлеткаў вострыя сацыяльныя праблемы пачалі закранацца толькі напрыканцы XX – у пачатку XXI стагоддзяў. Вядома, айчынная дзіцячая літаратура, якая развівалася ў агульным рэчышчы савецкай літаратуры, доўгі час знаходзілася ва ўмовах жорсткага ідэалагічнага ўціску і цензурнага кантролю, пэўныя тэмы *a priori* не маглі зрабіцца прадметам мастацкага асэнсавання. Аднак відавочна, што і зараз у пераважнай большасці твораў беларускіх пісьменнікаў сацыяльная праблематыка выяўляецца апасродкавана і далікатна. Як правіла, ключавымі падзеямі ў сюжэтах выступаюць прыгодніцкія калізіі, авантурныя або дэтэктыўныя здарэнні, рамантычныя адносіны герояў. Але самае галоўнае, што адрознівае айчынную мастацкую творчасць, адрасаваную падлеткам, ад большасці ўзораў сусветнай літаратуры, гэта выразная маркіраванасць паняццяў “добра” і “зла”, імкненне да захавання традыцыі, якая сфарміравалася на працягу гісторыі народа. Прыкладам могуць паслужыць аповесці Анатоля Казлова “Дзеці ночы”, Андрэя Федарэнкі “Афганская шкатулка”, Людмілы Рублеўскай “Сэрца мармуровага анёла” і “Пярсцёнак апошняга імператара”, Валерыя Гапеева “Ведзьміна тоня” і “Трафік для паэта”, Алеся Наварыча “Памалюся Перуну, пакланюся Вялесу”, шматлікія іншыя. Пры гэтым відавочна, што сучасныя беларускія пісьменнікі няспынна шукаюць новыя формы дыялогу з чытачом, імкнуцца да тэматычнай і жанравай разнастайнасці, да арыгінальных кампазіцыйных рашэнняў.

Прэцэдэнтным творам з’яўляецца аповесць Алеся Бадака “Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца”, якая вызначаецца не толькі актуальнасцю праблематыкі, але і неардынарнасцю сюжэтабудовы, філасафічнасцю, паглыбленым псіхалагізмам. Важна, што мастацкі тэкст захоплівае фактычна з першых старонак – інтрыгуе, выклікае прадчуванне драмы, змушае да спецыфічнай пільнасці. Для сённяшняга падлетка, распешчанага відэаінфармацыйнай галівудскай кінапрадукцыяй ды камп’ютарнымі гульнямі, гэта ўжо амаль неабходныя ўмовы. І не менш важна, што аповесць разлічана на чытача кампетэнтнага – здольнага рэканструяваць задуму пісьменніка, інтэрпрэтаваць сэнсы, нявыказаныя аўтарам наўпрост, абаліраючыся пры гэтым не толькі на змест, але і на фармальныя элементы тэкста.

Асноўным сюжэтным падзеям папярэднічае своеасаблівае эсэ, якое выконвае ролю пралогу – разважанне вядзецца ад першай асобы, аўтар

апелное да рэальных фактаў сваёй біяграфіі, неаднаразова згадвае ў тэксце асабістыя стасункі з вядомымі ў краіне дзеячамі культуры. Гэтыя выяўленчыя прыёмы надаюць далейшай гісторыі верагоднасці, асаблівай праўдзівасці. Абставіны, пра якія ідзе гаворка ва ўступным эсе, тычацца прыватнага захаплення аўтара – збірання шарыкавых аўтаручак.

Я пісьменнік, і даўно зразумеў, што кожнаму твору патрэбна свая, асобная, скажам так, прылада працы. Часам даводзіцца перабраць добры тузін аўтаручак, каб нарэшце знайсці патрэбную, якую пры пісьме зусім не адчуваеш, быццам яна – частка тваёй рукі. Я пішу марудна, шмат крэслію, але пасля таго, як тэкст з’яўляецца ў друку, больш ужо не ўношу ў яго ніводнай праўкі. А каб усё ж не з’яўлялася спакусы нешта ў ім паправіць, я праводжу – як правіла, гэта адбываецца на лецішчы – творчае ахвярапрынашэнне: спальваю аўтаручку на спецыяльна разведзеным для гэтай мэты вогнішчы. Таму мая калекцыя ўвесь час абнаўляецца...²

З улікам таго, што ў творы разгортваецца гісторыя юнацкага кахання, такое “лірычнае адступленне” на першы погляд можа падацца дзіўным або недарэчным. Арыгінальнасць і мэтазгоднасць аўтарскай задумы чытач зразумее пазней, калі супаставіць асноўныя сюжэтныя падзеі з зачынам твору. Гэта якраз з’яўляецца адной з задач чытача – усталяваць сувязі паміж часткамі тэкста, далучыцца да рэфлексіі пісьменніка, інтэграваць інфармацыю ў кантэксце ўласных ведаў, досведу. Патэнцыял мастацкай літаратуры як фактара сацыялізацыі ўтрымліваецца, апроч усяго, у інтэлектуальнай і эмацыянальнай сутворчасці з пісьменнікам, у глыбокім і ўдумлівым асэнсаванні логікі аўтара і логікі яго герояў.

Такім чынам, як даводзіць аўтар-апавядальнік, для кожнага новага твора ён старанна вышуквае спецыяльную аўтаручку. І толькі для той гісторыі, якая разгортваецца ў аповесці “Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца”, на працягу дваццаці год нічога не мог падабраць.

Мне не заставалася больш нічога, як адкласці пісанне, выдатна разумеючы, што можа прайсці нямала часу, перш чым я зноў вярнуся да гэтай гісторыі. А можа, і не вярнуся да яе ніколі. (...) І калі амаль праз паўгода мой сябра пісьменнік Барыс Пятровіч, вярнуўшыся з Польшчы, са словамі: “Ён ідэальны для еўрапейскага пісьменніка, бо аб’ём чарніла ў ім вызначае самы прымальны для еўрапейскага чытача памер рамана”, падарыў мне стрыжань, які – нарэшце – падышоў да маёй аўтаручкі, я

² А. Бадак, *Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца*, Мінск 2008, с. 4–5.

падумаў, што гэта здарылася, відаць, надта позна. І ўсё ж цяпер, у гэтыя хвіліны, (...) я сяджу за сваім рабочым сталом і пішу радкі, якія вы зараз чытаеце...³

Наступныя сюжэтныя падзеі дазваляюць асэнсаваць метафарычнасць уступнага эсэ, зразумець, што гаворка – зусім не пра пошук аўтаручкі. Несумненна, аўтар вобразна вытлумачвае сваю ўнутраную негатоўнасць да асэнсавання падзей далёкага мінулага, інтуітыўнае адчуванне трывогі, нежаданне вярэдзіць душу прыкрымі ўспамінамі. Письменнік апелюе да асацыятыўнага мыслення чытача, нязмушана далучае да свайго эмацыянальнага свету.

Зачынам гісторыі робіцца звычайная сустрэча былых аднакласнікаў – дарослых людзей, якія сабраліся, каб адзначыць дваццацігоддзе свайго школьнага выпуску. Адзін з іх сам стаў настаўнікам, і ў яго класе якраз здарыўся надзвычайны выпадак, у якім педагогу цяжка разабрацца самастойна. Ён звяртаецца з просьбай аб дапамозе да колішняга прыяцеля – да пісьменніка.

...Замест таго, каб гэтым займалася калі не міліцыя, то якая-небудзь камісія па справах непаўналетніх, павінен буду займацца я. Смешна, хоць і прыемна, што недзе яшчэ разлічваюць на тое, што пісьменніцкае слова можа мець нейкую вагу і нешта вырашаць. (...)

– Тут адзін васьмікласнік хацеў настаўніцу з дапамогай Інтэрнета шантажыраваць, – сказаў мой былы аднакласнік па тэлефоне, запрашаючы мяне прыехаць выступіць у школе.

– Ого, – засмяўся я, – шантаж з выкарыстаннем найноўшых тэхналогій! Відаць, здольны хлопчык. Можа, ён, калі вырасце, стане знакамітым праграмістам?!

– Усё не так проста. Настаўніца напісала заяву на звальненне⁴.

Эпізод, з якога пачынае рэканструявацца былое, з’яўляецца першым крокам да разумення канфлікта дваццацігадовай даўніны і адыгрывае ў сюжэтабудове даволі істотную ролю – гэты інцыдэнт насцярожвае, абвастрае цікаўнасць і матывуе да чытання.

Прыехаўшы ў гарадскі пасёлак да сябра дзяцінства, каб *папярэдне абгаварыць з ім нюансы выступлення*, пісьменнік сустракае на аўтобусным прыпынку сваю школьную настаўніцу – тую, у якую калісьці быў па-дзіцячы наіўна і шчыра закаханы. Аднак дыялог, які адбываецца паміж імі, не толькі моцна ўражвае, але і робіцца адпраўным

³ Тамсама, с. 6.

⁴ А. Бадак, *Адзінокі васьмікласнік...*, с. 12–13.

пунктам пабудовы сюжэта. Танечка, як некалі называлі маладую настаўніцу школьнікі, зусім не выявіла прыязнасці да былога вучня.

– Добры дзень, – сказаў я... (...) – Вы мяне пазналі?

– Пазнала, – сказала яна дастаткова суха, каб зразумець, што нават праз дваццаць гадоў не хоча рабіць выгляд, быццам ёй прыемна мяне бачыць.

– Відаць, вы на мяне тады моцна пакрыўдзіліся, і не можаце дараваць па сённяшні дзень...

– Я вас тады ўзненавідзела.

Здавалася, цэлых дваццаць гадоў яна чакала моманту, каб кінуць мне ў твар усяго чатыры словы. Але я крыху памыліўся, гэтага ёй было мала. Яна адвяла позірк і дадала:

– І думаю, з таго часу мала што змянілася ў маіх адносінах да вас⁵.

Пытанні, якія будуць хваляваць на працягу сюжэта, вынікаюць менавіта з гэтага дыялогу. “Нянавісць” – надзвычай моцнае слова, асабліва калі яно выкарыстоўваецца ў дачыненні да падлетка, па сутнасці – да дзіцяці. За што настаўніца магла **ўзненавідзець** вучня-васьмікласніка? Якая правіна колішняга школьніка можа быць падставай для шматгадовай нянавісці? Чаму аўтар-апавядальнік так доўга не мог падступіцца да мастацкага асэнсавання даўняй гісторыі? Пошук адказаў на гэтыя пытанні робіцца магутным стымулам для зацікаўленага і ўважлівага чытання.

Галоўны герой твора паўстае ў дзвюх іпастасях. Найперш, як адзначалася, аўтар выступае ад уласнага імя, згадвае імёны рэальных вядомых людзей, датуе факты дакладнымі часавымі і геаграфічнымі каардынатамі, чым выразна падкрэслівае аўтабіяграфізм апаведу. Але калі пачынае выбудоввацца рэтраспекцыя падзей юнацтва, на авансцэну выходзіць іншы персанаж – Сяргей Васілевіч – пра якога гаворка вядзецца ўжо ў трэцяй асобе. Гэты прыём дазваляе пісьменніку дасягнуць большай аб’ектыўнасці ў паказе мінулага, дае магчымасць паглядзець на гісторыю быццам бы вачыма старонняга чалавека, не ангажаванага ў канфлікт. Адпаведна, і чытач атрымлівае некаторую незалежнасць ад меркавання апавядальніка, можа ацэньваць сітуацыю самастойна, непрадузята, грунтоуючыся на канкрэтных фактах.

Знаёмства васьмікласніка Сяргея Васілевіча з новай настаўніцай біялогіі пачынаецца з вельмі прыкрага і недарэчнага выпадку. Хлопчыку падабаецца аднакласніца, і каб зрабіць ёй прыемны сюрпрыз,

⁵ Тамсама, с. 7–8.

юны рамантык цішком прабіраецца ў школьны гардэроб ды падкладае ў кішэню курткі дзяўчынкі жменю цукерак. За гэтым заняткам яго заспела тэхнічка, якая вырашыла, што падлетак *лазіць па чужых кішэнях*. Калі тэхнічка прыводзіць вучня ў кабінет дырэктара школы, то яго сорам павялічваецца ў шмат разоў, бо сведкаю ганьбы робіцца неверагоднай прыгажосці дзяўчына. Сяргей яшчэ не ведае, хто яна, што робіць у кабінце дырэктара школы, адно заварожана разглядае. *...Глядзеў на яе, глядзеў, і разам з тым не бачыў, таму што хацеў ахапіць позіркам яе ўсю – ад залацістых валасоў, што ледзь краналіся плячэй, да ног, вышэй каленяў ставаных пад белай спаднічкай. У кабінце стаяў водар яе духоў, якога ў іх школе раней ніколі не было, іначай ён бы яго абавязкова запомніў. (...) Яму трэба было нешта гаварыць, апраўдвацца, але нехта нябачны стаіў яго за горла так моцна, што стала цяжка дыхаць*⁶.

На наступным уроку дырэктар школы прадставіла вучням новую настаўніцу біялогіі – тую чароўную дзяўчыну, якая нядаўна так моцна ўразіла васьмікласніка.

Чытач, якому аб'ектыўна вядомы ўсе абставіны несправядлівай сітуацыі, няўхільна далучаецца да перажыванняў героя, пачынае яму шчыра спачуваць. Сапраўды, становішча, у якім апынаецца Сяргей Васілевіч, зусім незаўздроснае – падлетак памылкова абвінавачаны, публічна прыніжаны, яму прыкра, што патлумачыць сапраўдную сутнасць справы няма магчымасці: няёмка прызнацца ў тым, што хацеў зрабіць прыемны сюрпрыз дзяўчынцы-аднакласніцы. Пачуцці і паводзіны хлопчыка аўтар выяўляе надзвычай дакладна, псіхалагічна дасканалы. Дыяпазон перажыванняў юнага героя шырокі і складаны: васьмікласнік з першага погляду захаваўся ў маладзенькую настаўніцу, ён трыміць ад нязвыкллага пачуцця, якое не дае спакою, вярэдзіць душу; хлопчыка даймае сорам, яму вельмі хочацца рэабілітавацца ў вачах новай настаўніцы – прымусіць яе зразумець, што ён не злодзей, што ён не такі, як яна магла падумаць.

На кожны яе ўрок ён прыходзіў старанна падрыхтаваным, але за месяц яна ні разу яго не выклікала. І калі ў адным з кастрычніцкіх нумароў газеты “Піянер Беларусі” надрукавалі цэлую падборку яго вершаў, ён ухапіўся за іх як за выратавальную саломінку. Ледзь толькі пачаўся ўрок біялогіі, ён разгарнуў газету, усяляк стараючыся прыцягнуць да сябе Танеччыну ўвагу. Нарэшце яна зрабіла яму заўвагу, але праз хвіліну ён зноў стаў шамаець старонкамі, чакаючы, што на гэты раз Танечка загадае

⁶ А. Бадак, *Адзінокі васьмікласнік...*, с. 16.

пакласці газету на яе стол. І ён зробіць гэта з таемнай радасцю, і пакладзе газету так, каб Танечка, кінуўшы на яе свой позірк, адразу ўбачыла яго прозвішча⁷.

Мастацкі твор дэманструе разнастайныя ўзоры паводзінаў герояў, выяўляе матывацыю ўчынкаў, дазваляе чытачу асэнсаваць іх правамернасць або памылковасць. Засваенне гэтай інфармацыі, несумненна, адыгрывае важную ролю ў сацыялізацыі чытача – змушае ацэньваць учынкi літаратурных персанажаў, прымаць або адхіляць пэўныя варыянты дзеянняў, займаць асабістую пазіцыю ў дачыненні да герояў.

Зусім натуральна, што спачатку хлопчык імкнецца заслужыць прыхільнасць новай настаўніцы сваёй стараннасцю і добрасумленнай вучобай. Паводзіны васьмікласніка абсалютна лагічныя – гэта паводзіны сацыялізаванага падлетка, які выдатна засвоіў правілы і нормы ўзаемаадносін у вучня і педагога. Герой перакананы, што яго руплівасць будзе заўважана настаўніцай, выкліча яе ўвагу, сімпатыю. Тым больш, калі яна ўбачыць надрукаваныя ў газеце вершы – гэта ж сведчанне яго творчых здольнасцей, пэўнай паспяховасці. Выкладчыца павінна будзе зразумець, што недаацэньвала свайго вучня, і абавязкова зменіць да яго сваё стаўленне. Аднак наступны эпізод аповесці не толькі абвастрае драматызм гісторыі, але і робіць своеасаблівы акцэнт на адной з важнейшых праблем сюжэта.

Дваццацідвухгадовая настаўніца, учарашняя студэнтка, толькі пачынае сваю працоўную дзейнасць. Яна не валодае дастатковымі педагогічнымі навыкамі, не мае нават элементарнага жыццёвага досведу. Дзяўчына яшчэ не набыла прафесійнай сацыялізацыі, яна адно прымярае новую для сябе сацыяльную ролю, імкнецца сцвердзіцца ў асяродку вучняў – падкрэслена захоўвае дыстанцыю, трымаецца строга і холадна, педантычна выкладае матэрыял урока, імкнецца да ўсталявання жорсткай дысцыпліны. Настаўніца зусім не настолькі ўпэўненая ў сабе, як спрабуе гэта дэманстраваць. Між іншым, адзін з вядучых англійскіх вучоных у галіне псіхалогіі і педагогікі Р. Бернс падкрэсліваў: *Чым менш настаўнік упэўнены ў сабе, тым больш ён схільны да стэрэатыпага, фармальнага мыслення і, адпаведна, да дагматычнага стылю выкладання, заснаванага (...) на імкненні не дапусціць узнікнення дыскусій, нестандартных праблем і альтэрнатыв у працэсе навучання*⁸.

⁷ Тамсама, с. 18.

⁸ Р. Бернс, *Развитие Я-концепции и воспитание*, Москва 1986, с. 163.

Несумненна, спрактыкаваны педагог зразумеў бы пачуцці падлетка і паспрабаваў бы паставіцца да яго з разуменнем, з увагай. Але нявопытная выкладчыца біялогіі рэагуе імпульсіўна і рэзка – яна, *быццам баючыся перадумаць, хутка накіравалася да яго, выхапіла з рук газету і са злосцю парвала яе на шматкі...*⁹.

Гэты эпізод пісьменнік ніяк не каментуе – не тлумачыць, якія пачуцці выклікала ў хлопчыка агрэсія настаўніцы, як адрэагавалі на сітуацыю аднакласнікі. Аўтар толькі канстататуе факт. І гэта якраз той выпадак, калі ніякія тлумачынні насамрэч не патрэбны – менавіта іх адсутнасць пакідае чытачу прастору для асабістых высноў, дазваляе найбольш даткліва адчуць драму падлетка. Гэта не тая сітуацыя, дзе пісьменнік абавязаны пэўна вызначыць, хто з герояў вінаваты. Мастацкая калізія выбудавана вельмі рэалістычна, праўдзіва. Зразумела, што вучань не зробіў нічога крамольнага і не мог прадбачыць рэзкіх дзеянняў настаўніцы.

Павольнае разгортванне канфлікта дапамагае чытачу ўбачыць вообраз героя ў развіцці, асэнсаваць яго паўнаўартасна – зразумець лад мыслення хлопчыка, якасці характару, эмацыйны свет. Аўтар прасочвае, як паступова падлетак змяняецца – усё больш распаляецца, пачынае паводзіць сябе напорыста, амаль адчайна. Яго нервовы стан выразна выяўлены ў эпізодзе, калі Сяргей выпадкова знаходзіць у тэлефонным даведніку нумар хатняга тэлефона настаўніцы.

Ён зняў трубку і адчуў, як хваляванне паступова пагружае яго ў бязважкасць. (...) Пасля чатырох ці пяці доўгіх гудкоў на тым канцы пачулася кароткае:

– Алё!

За нейкае імгненне ён паспеў падумаць, што дома ў яе зусім не такі голас, як на ўроку, і ў яго было адчуванне, што гэтым голасам яна не гаварыла ў трубку, а шаптала яму на вушка.

Сам не разумеючы, што з ім адбываецца, ён спытаў, крыху разгублена, панізіўшы голас:

– Гэта Таня?

– Таня, – пасля кароткай паўзы сказала яна. – А з кім я гавару?

– Таня, я хачу з табой пазнаёміцца! Таму што я больш не магу без цябе, не магу кожны дзень бачыць цябе на вуліцы, не знаходзячы прычыны, каб падысці і загаварыць з табой! Мне адзінока без цябе!

Ён гаварыў і баяўся спыніцца, баяўся, што яна чакае паўзы, каб грозна (здэкліва, раздражнёна – як заўгодна!) сказаць: “Васілевіч, заўтра мы разам пойдзем да дырэктара, і там ты паўторыш тое, што толькі што сказаў мне”.

⁹ А. Бадак, *Адзінокі васьмікласнік...*, с. 18.

– Можаш гаварыць мне што хочаш, толькі не кладзі трубку. Я і так не рашаўся пазваніць табе цэлы месяц.

Ён не ведаў, што яшчэ гаварыць ёй, і з жахам чакаў яе грознага прысуду.

Але яна засмяялася і сказала:

– Малады чалавек, я, між іншым, замужам¹⁰.

Гэта размова даводзіць героя да стану вострай экзальтаванасці, якая амаль гранічыць з істэрычнасцю. Падлетак перажывае цэлы шквал кардынальна супрацьлеглых эмоцый: з аднаго боку ён панічна баіцца, што Танечка пазнае яго голас, даведаецца пра яго пачуцці, з другога – яму хочацца, каб менавіта так і здарылася, каб нарэшце яна зразумела, як моцна ён яе кахае. Але імпульсіўнае тэлефанаванне нічога не змяняе – настаўніца трымаецца з ім па-ранейшаму холадна, адстаронена, нават з доляй пагардлівасці. Хлопчык апынаецца фактычна на мяжы нервовага зрыву.

На подступах да кульмінацыі пісьменнік робіць яшчэ адно лірычнае адступленне. Калі ва ўступным эсэ гаворка ішла пра пошук шарыкавай аўтаручкі для напісання аповесці, то гэтым разам аўтар дзеліцца ўражаннямі, як змяніліся яго адчуванні ад бацькоўскай хаты, у якой не быў шмат гадоў. Аднак рэфлексія аўтара ізноў асацыятыўна звязваецца з асэнсаваннем мінулага, яго развагі нязмушана даводзяць, што на адлегласці ў часе чалавек заўжды па-іншаму ацэньвае і сябе ранейшага, і навакольны свет, і з’явы жыцця. *Прыходзячы ў бацькоўскую хату, у якой доўга не быў, пачынаеш разумець, што яна мае ўласцівасць адвыкаць ад цябе. Калі ты вярнуўся, а дома нікога няма, то, адмыкаючы дзверы, пераходзячы з пакоя ў пакой, адчуваеш ва ўсім затоеную насцярожанасць, з якою сустракаюць чужынца, яна сыходзіць ад сцен, ад кожнай рэчы, нават калі тая некалі была куплена ці змайстравана табой*¹¹.

Як у хату, у якой доўга не быў, апавядальнік “уваходзіць у сваё мінулае”. Здавалася б, нічога не змянілася – ён да драбніц памятае свае ўчынкi, перажыванні, боль і роспач, але з вышыні ўзросту бачыць усё зусім па-іншаму. Пісьменнік далікатна даводзіць, што праз гады не пазнае сябе ранейшага, не разумее да канца, чым так зачаравала яго тады маладзенькая настаўніца. У сталым узросце ён нават змушаны шукаць пэўныя апраўданні сваёй дзіцячай апантанасці.

¹⁰ А. Бадак, *Адзінокі васьмікласнік...*, с. 23.

¹¹ Тамсама, с. 18.

Неўзабаве пасля таго, як школу пабудавалі (вялікую, у тры паверхі), побач з ёй вырас шматкватэрны дом для настаўнікаў. Не забыліся і пра хлёўчুকі ды месца для агародчыкаў. Праходзячы міма, мы, школьнікі, часта бачылі сваіх настаўнікаў у рабочым адзенні, то з вядром у руках, калі ішлі карміць сваю жыўнасць, то з матыкай ці лапатай, калі корпаліся на сваім агародчыку. Не думаю, што толькі ў маёй свядомасці гэтая карціна разбурала вобраз настаўніка, у якім было больш узвышанага, чым зямнога. Хто ведае, можа і маё каханне да Танечкі не было б на мяжы вар'яцтва, калі б я часта бачыў яе не толькі ў школе – у прыгожым, модным адзенні, але і каля гэтага настаўніцкага дома – у гумовых ботах, старой спадніцы, у хустцы, завязанай вузлом на патыліцы. Але Танечка была не такая, як астатнія мае настаўнікі: жыла ў горадзе, адкуль да школы трэба было дабірацца на прыгарадным аўтобусе, а пасля з кіламетр іспі пешшу, якраз паўз нашу вёску, і не мела сваёй гаспадаркі¹².

Дарослы чалавек здольны ўжо дастаткова аб'ектыўна ацэньваць свае колішнія пачуцці, дзеянні, цвяроза аналізаваць і рацыянальна вытлумачаць іх прычынна-выніковыя сувязі. Драматычная гісторыя закаханага васьмікласніка па-мастацку пераканаўча засцерагае чытача ад неправамерных і спантаных учынкаў, ад збытکوўных эмоцый. Гэта надзвычай актуальна для той аўдыторыі, якой адрасавана аповесць. Зусім невыпадкова ў сучасных навуковых даследаваннях, прысвечаных псіхалогіі падлеткаў, тэма першага кахання часта з'яўляецца ключавой. Вучоныя сцвярджаюць, што першае каханне – вельмі небяспечны перыяд у жыцці юнай асобы. Гэта стрэсавы стан, які амаль заўсёды суправаджаюць празмерна вострыя эмацыянальныя перажыванні. Падлеткі, як правіла, саромеюцца гаварыць з дарослымі пра свае інтымныя пачуцці, наадварот – найчасцей утойваюць іх, старанна хаваюць. Вядома, нельга цешыцца думкай, што літаратурны твор – панацэя, што азнаямленне з мастацкім сюжэтам гарантавана абароніць чытача ад складаных жыццёвых перыпетый. Аднак кніга здольна вобразна прадэманстраваць, якія механізмы кіруюць дзеяннямі асобы і як магчыма іх кантраляваць, стрымліваць. Нельга не пагадзіцца з думкай З. І. Балатуковай, якая падкрэслівае: *Паводле характару свайго ўздзеяння мастацкія творы набліжаюцца да ўздзеяння рэчаіснасці, а часам і пераўзыходзяць яе. Таленавіты пісьменнік дае згустак уражанняў пра рэчаіснасць. Фарбы бываюць настолькі яркія, што робяцца адчувальнымі, бачнымі і выклікаюць такія моцныя эмоцыі, што чытачы або гучна смяюцца, або галосзяць над кнігай, адчуваюць*

¹² Тамсама, с. 25.

*гнеў або пагарду, гатоўнасць дзейнічаць. Станоўчыя вобразы робяцца прыкладам для пераймання, а адмоўныя засцерагаюць ад памылковых крокаў*¹³.

Кульмінацыя ў аповесці А. Бадака даволі адмысловая – яна складаецца з двух эпізодаў, паміж якімі, паводле мастацкай храналогіі, палягае дваццацігадовая адлегласць. Першы з іх – гэта чарговая выхадка Сяргея Васілевіча. Ігнараванне з боку настаўніцы змусіла васьмікласніка паводзіць сябе ўжо не проста навязліва, але нават нахабна. Калі аднойчы познім вечарам ён прагульваўся з кампаніяй аднагодкаў, заўважыў, як у цемры Танечка спяшаецца на аўтобусны прыпынак. Школьнікі вырашылі напалохаць яе – яны з лямантам выскачылі з зараснікаў на дарогу, аглушальна стрэлілі з самапала. Пасля гэтага выпадку настаўніца больш не вярнулася ў школу, звольнілася. Хуліганскі ўчынак вучняў застаўся беспакараным, ніхто не выказаў ім ніякіх прэтэнзій. Аднак з інтуітыўным пачуццём віны, падсвядомым разуменнем чагосьці непапраўнага і ганебнага, галоўны герой жыве ўсё жыццё. Менавіта гэта гнятлівае пачуццё трывожнай няпэўнасці перашкаджала яго спробам мастацкага асэнсавання гісторыі свайго першага кахання.

Другі эпізод – гэта размова апавядальніка (сталага чалавека, пісьменніка) з былой дырэктаркай школы. Ён вырашыў правесці яе перад “выхаваўчай сустрэчай” з вучнямі, калі прыехаў у родны пасёлак. Гаворка, натуральна, зайшла пра мінулае, пра Танечку.

– Тваё каханне да яе было вельмі агрэсіўным. Яна была зусім яшчэ маладая і не ведала, як гэтай агрэсіі супрацьстаяць. На жаль, гэтаму нельга навучыцца ва ўніверсітэце, таму што на кожны канкрэтны выпадак мусіць быць свой падручнік. А пасля, яна была ўжо ў тым становішчы, калі спакой для жанчыны не прывілея, а неабходнасць. Дарэчы, яна павяла сябе вельмі годна, калі пасля ўсяго, што з ёю здарылася, не ўчыніла ніякага скандалу, не паскардзілася ў райана, а проста перавялася ў іншую школу. (...)

– А што з ёй здарылася? – недаўменна спытаў я, адчуваючы, як словы пыскам захрасаюць на языку.

– Хіба ты не ведаеш? Яна была на пятым месяцы, калі вечарам вы яе так напалохалі, што ад стрэсу яна ў выніку страціла дзіця¹⁴.

¹³ З. Балатукова, *Роль художественной литературы в воспитании молодого поколения*, «Молодой ученый» 2015, № 15, с. 661.

¹⁴ А. Бадак, *Адзінокі васьмікласнік...*, с. 28.

Такім чынам, пра наступствы свайго дзіцячага жарту галоўны герой даведваецца праз дваццаць год. Менавіта тады, калі ён – сталы чалавек, здольны аб'ектыўна ўсвядоміць усю непаклаўнасць свайго ўчынку, увесь маштаб трагедыі. Здавалася б, тэма драматычнага першага кахання васьмікласніка вычарпана, пазл склаўся: галоўнаму герою сталі дарэшты вядомымі вынікі яго паводзінаў, прычына нянавісці колішняй настаўніцы набыла дакладныя абрысы. Па сутнасці на гэтым эпізодзе аповесць магла б быць завершана. Аднак, як ужо заўважалася, у літаратуры для дзяцей і юнацтва павінны быць вельмі выразна вызначаны этычныя аспекты, пісьменнік не мае маральнага права пакідаць у сюжэце магчымасць для розначытанняў. Калі б заключным эпізодам твора зрабілася размова апавядальніка з былой дырэктаркай школы, то нельга выключыць, што зацятая нянавісць настаўніцы да вучня магла б быць расцэнена чытачом, як зусім правамерная, справядлівая.

Фінал аповесці вырашаны аўтарам надзвычай годна, па-філасофску мудра. Перад сустрэчай са школьнікамі пісьменнік даведваецца, кім на самой справе з'яўляецца той вучань, які сфатаграфавань сваю настаўніцу “на мабільнік” і надумаўся *шантажаваць яе пры дапамозе Інтэрнету*:

...Хоць да пачатку выступлення была яшчэ амаль гадзіна, я адразу накіраваўся ў школу, зайшоў у настаўніцкую, дзе за сталом сядзеў мой аднакласнік Андрэй Несцяровіч, той самы, што арганізаваў тут сустрэчу са мной. (...) Андрэй сустрэў мяне пытаннем:

– Ну што, падумаў, як будзеш выходзіць юнага папарацы? (...) Дарэчы, ты ведаеш, чый ён сын?

“О Божа, – падумаў я, – толькі гэтага мне не хапала. Хутчэй за ўсё, сын якога-небудзь мясцовага чыноўніка. Цяпер зразумела, чаму ім займаецца не міліцыя, а няшчасны пісьменнік”.

– Гэта сын Танечкі. Ну, памятаеш нашу біялагіцу ў восьмым класе? Яна папрацавала толькі год, а пасля звольнілася.

Кожнае яго слова ўва мне адзівалася рэхам, быццам у маёй душы ў гэтую хвіліну было зусім пуста¹⁵.

Такім чынам, кола падзей замкнулася. Як высветлілася, уласны сын Танечкі фактычна паўтарыў той учынак, за які яна палову жыцця ненавідзіць свайго вучня. Верагодна, ён гэтаксама, як некалі Сяргей Васілевіч, спрабаваў штосьці даказаць сваёй настаўніцы, намагаўся сцвердзіцца ў яе вачах. Перад чытачамі паўстае рытарычнае пытанне: ці ўзненавідзіць Танечка свайго сына, як колішняга вучня?

¹⁵ Тамсама, с. 32.

Аўтар стварае дастаткова рэалістычную карціну рэчаіснасці, пераканаўча адлюстроўвае вартасці і заганы ў характарах персанажаў, непрадзята выяўляе сутнасць непаразумення ў іх адносінах, падстаў для канфліктаў. Пісьменнік, безумоўна, не дае канкрэтных і адназначных адказаў на пытанні, якія вынікаюць з падзейных ланцужкоў сюжэта, ён апелюе да лагічнага мыслення чытачоў, стымулюе да рэфлексіі і, адпаведна, да абгрунтаваных высноў. Аналізуючы паводзіны герояў, чытач не толькі пранікае ў сутнасць іх праблем, але шмат даведваецца пра сябе, пра свае слабасці і недахопы, пра памылковасць або павярхоўнасць сваіх меркаванняў. Гэта значыць, што мастацкі тэкст па-свойму засперагае ад неправамерных дзеянняў, дазваляе пашыраць уяўленні пра сацыяльныя паводзіны, міжасабовыя стасункі і грамадскія адносіны. Інакш кажучы, аповесць А. Бадака працягвае традыцыю, заснаваную класікамі айчынай літаратуры, належыць якраз да тых літаратурных узораў, якія здольны прадуктыўна садзейнічаць засваенню грамадскіх норм і каштоўнасцей, адыгрываць істотную ролю ў сацыялізацыі асобы.

L I T E R A T U R A

- Abramenkova V., *Dobro i zlo v kartine mira sovremennogo rebenka*, "Vestnik PST-GU: Pedagogika. Psihologiya" 2007, № 2 [Абраменкова В., *Добро и зло в картине мира современного ребенка*, "Вестник ПСТГУ: Педагогика. Психология" 2007, № 2].
- Badak A., *Adzinoki vas'miklasnik hochu paznayomicca*, Minsk 2008 [Бадак А., *Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца*, Мінск 2008].
- Balatukova Z., *Rol' hudozhestvennoj literatury v vospitanii molodogo pokoleniya*, "Molodoy uchenyj" 2015, № 15 [Балатукова З., *Роль художественной литературы в воспитании молодого поколения*, "Молодой ученый" 2015, № 15].
- Berns R., *Razvitie YA-koncepcii i vospitanie*, Moscow 1986 [Бернс Р., *Развитие Я-концепции и воспитание*, Москва 1986].

Р Э З Ю М Э

САЦЫЯЛЬНАЯ ТЭМАТЫКА
Ў СУЧАСНАЙ ЛІТАРАТУРЫ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ І ЮНАЦТВА:
СУСВЕТНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ І НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ТРАДЫЦЫЯ

У артыкуле разглядаюцца мастацкія асаблівасці сучаснай літаратуры для дзяцей і юнацтва на вострыя сацыяльныя тэмы. Выяўляюцца агульныя тэндэнцыі сусветнай літаратуры, адрасаванай юным чытачам, і адметнасці ай-

чыннай літаратурнай традыцыі. Падставовым тэкстам з'яўляецца апавесць сучаснага беларускага пісьменніка Алеся Бадака "Адзінокі васьмікласнік хоча пазнаёміцца". Вызначаецца патэнцыял мастацкага твора як фактара сацыялізацыі чытача.

Ключавыя словы: мастацкая літаратура, апавесць для дзяцей і юнацтва, персанаж, сюжэтабудова, рэфлексія, сацыялізацыя, псіхалогія, асоба.

STRESZCZENIE

TEMATYKA SPOŁECZNA

WE WSPÓŁCZESNEJ LITERATURZE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY: ŚWIATOWE TENDENCJE I NARODOWA TRADYCJA

W artykule omówiono cechy współczesnej literatury dla dzieci i młodzieży dotyczącej poważnych tematów społecznych. Wskazano na ogólne tendencje w literaturze światowej skierowanej do młodych czytelników i na różnice w rodzimej tradycji literackiej. Podstawowy tekst analizy to utwór współczesnego białoruskiego pisarza Alesa Badaka pt. „Odinokij vosmiklasnik chochet poznamomitsa”. Określono potencjał utworu literackiego jako czynnik uspołeczniania czytelnika.

Słowa kluczowe: fikcja, opowiadanie dla dzieci i młodzieży, charakter, kompozycja, odzwierciedlenie, uspołecznianie, psychologia, osobowość.

SUMMARY

SOCIAL TOPICS IN MODERN LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH: GLOBAL TRENDS AND NATIONAL TRADITION

The article discusses artistic features of modern literature for children and youth on sensitive social topics. The general trends of world literature addressed to young readers and the differences in the domestic literary tradition are revealed. The story of a modern Belarusian writer Ales Badak "Odinokij vosmiklasnik chochet poznamomitsa" has been analyzed. The potential of the work as a factor in the socialization of the reader is determined.

Key words: fiction, stories for children and youth, character, composition, reflection, socialization, psychology, personality.